

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชน บนพื้นฐานของศาสตร์พระราชา

โดย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
กันยายน 2562

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชน บนพื้นฐานของศาสตร์พระราชา

โดย

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.มนัส สุวรรณ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมาน ฟูแสง
อาจารย์ ดร.ณรงค์พันธ์ ฉุนรัมย์
อาจารย์วรพล วัฒนเหลือองอรุณ
อาจารย์ชนม์ธวัช สุวรรณ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
กันยายน 2562

สารบัญ

หน้า

ความนำ

ธรรมชาติของความยากจนและบริบทความยากจนในประเทศไทย

ศาสตร์พระราชา : หลักการและแนวคิดเพื่อการแก้ปัญหาความยากจน

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนบนพื้นฐานของศาสตร์พระราชา

กรณีศึกษาพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

กลยุทธ์การแก้ไขปัญหาคความยากจนกรณีของพื้นที่ศึกษา

บทวิเคราะห์และสรุป

บรรณานุกรม

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนบนพื้นฐานของศาสตร์พระราช

มนัส สุวรรณ* สมาน พุแสง* ณรงค์พันธ์ ณัฐรัมย์* วรพล วัฒนเหลืออรุณ* ชนม์ธันธ์ สุวรรณ**

* อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ** อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ความนำ

ในบรรดาปัญหาวิกฤติของโลกในปัจจุบัน นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของโลก ความร่อยหลอของทรัพยากรธรรมชาติ และการเกิดภาวะมลพิษ (Pollution) แล้ว ความยากจนและความอดอยากของประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาที่ถูกจัดว่าเป็นปัญหาที่อยู่ในขั้นวิกฤติเช่นเดียวกัน องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศต่างพยายามหาวิธีการ และ/หรือมาตรการในการแก้ปัญหาโดยตลอด ถึงปัจจุบันพบว่ายังมีบางพื้นที่ที่ปัญหาความยากจนลดความรุนแรงลงอันเป็นผลมาจากมาตรการดังกล่าว แต่บางพื้นที่ปัญหาความยากจนยังคงปรากฏอยู่ กรณีของประเทศไทยพิจารณาจากระดับการพัฒนาด้วยสายตาของคนภายนอกอาจมองว่า ประเทศเราไม่ประสบกับภาวะวิกฤติด้านความยากจน โดยแท้จริงแล้วราวร้อยละ 85 ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทยังคงประสบอยู่กับปัญหานี้ แม้จะได้มีความพยายามอย่างมากจากหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องทำการแก้ไขแล้วก็ตาม แต่ภาวะความยากจนของชาวชนบทก็ยังไม่หมดสิ้นไป

ประสบการณ์ในการแก้ปัญหาความยากจนที่ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร บ่งบอกถึงความไม่เข้าใจธรรมชาติของความยากจนอย่างถ่องแท้ จนนำมาซึ่งหลักการและหลักปฏิบัติในการแก้ไขปัญหานั้นที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของ (1) แนวคิดในการแก้ปัญหา (การวางแผนจากส่วนกลาง การใช้แบบจำลองประเภทครอบจักรวาล และการยึดแนวคิดและทฤษฎีมากเกินไป เป็นต้น) และ (2) วิธีการในการปฏิบัติ (ให้หน่วยงาน/องค์กรของรัฐทำหน้าที่ โดยไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเจ้าของปัญหามีส่วนร่วม และเน้นการให้และการแจกแถมมากกว่าการสร้างทักษะความรู้ให้ประชาชนรู้จักช่วยตัวเอง เป็นต้น) ด้วยเหตุดังกล่าว การแก้ปัญหาความยากจนสมควรที่จะได้มีการพิจารณาทบทวนแนวคิดและแนวปฏิบัติกันใหม่ เพื่อหาวิธีการหรือมาตรการที่มีความเหมาะสมและสามารถแก้ปัญหาได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม การแก้ไขความยากจนของประชาชนให้เกิดประสิทธิผลมิใช่จะทำได้โดยง่ายเพียงรู้ว่าเขาจนเพราะไม่มีเงินก็เอาเงินให้ เขาจนเพราะไม่มีที่ดินทำกินก็หาที่ดินให้เขา การแก้ไขความยากจนเช่นว่านี้จะบรรเทาปัญหาได้ชั่วคราวช่วยยามไม่มีความยั่งยืน

เป็นที่น่าตระหนกอย่างยิ่งว่าแนวคิดตามหลัก “ศาสตร์พระราช” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร น่าจะเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยสาระของแนวคิดดังกล่าวเห็นว่าเป็นธรรมชาติ (nature) ย่อมก่อให้เกิดความพอเหมาะพอดีหรือที่เรียกว่าความสมดุล (balance) ระบบใดก็ตามที่มีความสมดุลระบบนั้นย่อมมีความยั่งยืน (sustainability) หลักการในการแก้ปัญหาความยากจนตามแนวคิดนี้จึง

เน้นความสัมพันธ์ตามธรรมชาติระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รายงานผลการศึกษานี้เขียนขึ้นจากผลการวิจัยเชิงประจักษ์ในพื้นที่จริงโดยยึดมั่นในหลักการทรงงานตามหลักการทรงงานของในหลวงรัชกาลที่ 9 คือ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา”

ธรรมชาติของความยากจน และบริบทความยากจนในประเทศไทย

ธรรมชาติของความยากจน

“ความยากจน” โดยธรรมชาติหรือโดยเนื้อแท้ไม่มีการกำหนดความหมายไว้เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่ชัดตายตัว แต่เป็นวลีที่กล่าวและใช้กันในความหมายกว้าง ๆ ว่าหมายถึงสภาวะการณ์ของการไม่มีทรัพย์สินของมนุษย์ (มันส์ สุวรรณ, 2549) ใครก็ตามที่ไม่มีทรัพย์สิน มีความอดคัดขัดสน เขาผู้นั้นจะถูกเรียกขานว่าเป็น “คนยากจน” อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามที่จะทำให้ “ความยากจน” มีความหมายที่แน่นอนและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เริ่มต้นด้วยหลักการและแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ที่มีการนำเกณฑ์กำหนดความยากจนที่เรียกว่า “เส้นความยากจน” (poverty line) มาใช้ ทั้งนี้ เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์ที่คำนวณจากมาตรฐานความต้องการอาหารและสินค้าขั้นต่ำที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของแต่ละคนมีหน่วยเป็น บาท/คน/เดือน เส้นความยากจนที่ สศช.คำนวณล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2560 คือ 2,686 บาท/คน/เดือน (สศช., 2561) ตามเกณฑ์กำหนดดังกล่าว ใครก็ตามที่มีรายได้ต่อเดือนต่ำกว่าระดับเส้นความยากจนดังกล่าวจะถูกจัดว่าเป็น “คนจน” หรือ “คนยากจน”

อีกความพยายามหนึ่งในการที่จะให้ความหมายของ “ความยากจน” เป็นที่ชัดเจนมากขึ้นคือ ความพยายามของของสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Program - UNDP) หน่วยงานดังกล่าวได้แบ่งความยากจนออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ (1) ความยากจนที่ตัวเงิน (income poverty) และความยากจนที่ตัวคน (human poverty) ทั้งนี้ ความยากจนที่ตัวเงิน UNDP ยังได้จำแนกออกเป็น 2 ประเภทย่อยคือ ความยากจนขั้นแค้น (extreme poverty) ซึ่งหมายถึงการไม่มีรายได้เพียงพอเพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นโดยอ้างอิงระดับความต้องการสารอาหารขั้นต่ำของร่างกาย และ (2) ความยากจนโดยรวม (overall poverty) ซึ่งหมายถึงการไม่มีรายได้เพียงพอที่จะซื้อหรือจัดหาสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตที่มีใช้อาหาร เช่น ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น กรณีของความยากจนที่ตัวคน หมายถึงการที่บุคคลไม่มีทักษะความสามารถขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพที่ดี เช่น การไม่รู้หนังสือ ทักษะการ และความเจ็บไข้ได้ป่วย ความยากจนที่ตัวคนมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความสามารถในการเข้าถึงสวัสดิการและบริการพื้นฐานที่จำเป็นของรัฐ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล และสถานบริการสาธารณสุข

บริบทความยากจนในประเทศไทย

โดยสภาพการณ์ของความยากจนในประเทศไทย สศช. ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงสำหรับแผนการพัฒนาประเทศได้จัดทำรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย

เป็นประจำอยู่แล้ว เพียงแต่การนำเสนอเป็นไปในรูปแบบของข้อมูลเชิงปริมาณในระดับมหภาค หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แสดงให้เห็นบริบทความยากจนของประเทศโดยรวมในรูปแบบของตารางและแผนภาพข้อมูลตัวเลขเป็นส่วนใหญ่ การนำเสนอดังกล่าวอาจเป็นข้อจำกัดสำหรับผู้ที่มีเวลาน้อย และมีความจำกัดในเรื่องของการอ่านค่าและการตีความเชิงตัวเลข ทำให้ไม่สามารถเข้าใจสถานการณ์ความยากจนอย่างถ่องแท้ได้ ยิ่งไปกว่านี้คือ การนำเสนอข้อมูลในรูปแบบดังกล่าวยังอาจนำไปสู่ข้อโต้แย้งทางวิชาการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความถูกต้องและความน่าเชื่อถือได้ด้วย ด้วยเหตุดังกล่าว บริบทของความยากจนในประเทศไทยที่จะกล่าวถึงในที่นี้จึงขอนำเสนอในรูปแบบของการวิเคราะห์เชิงพรรณนา แม้จะไม่บ่งบอกการกระจุกและ/หรือการกระจายตัวของความยากจนของประชาชนในประเทศดังเช่นการนำเสนอของ สศช. แต่ก็เชื่อว่าน่าจะทำให้เกิดความเข้าใจและสามารถเชื่อมโยงไปหาสภาพความเป็นไปที่แท้จริงได้โดยไมยาก

สถานการณ์ความยากจนของประชาชนในประเทศไทยสามารถพิจารณาได้เป็น 2 ระยะตามมิติของเวลา กล่าวคือ ระยะแรกเป็นระยะของ “ความยากจนเทียม” ซึ่งหมายความว่าสภาพของความยากจนที่แท้จริงยังไม่เกิดกับประชาชน ระยะที่ 2 เป็นช่วงเวลาที่ประชาชนคนไทยประสบกับสภาพการณ์ของ “ความยากจนแท้” ที่กล่าวว่าความยากจนแท้ยังไม่เกิดขึ้นในระยะแรก ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ที่ประสบกับความยากจนยังเป็นความยากจนเทียม หมายความว่า ชีวิตของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในท้องถิ่นชนบทยังไม่ถึงขั้นของความยากจนขั้นแค้น ขาดแคลนไปเสียสิ้นทุกอย่าง (ความยากจนที่ตัวเงิน) แม้แต่คุณภาพด้านการศึกษาและปัญหาด้านสุขภาพอนามัย (ความยากจนที่ตัวคน) จะอยู่ในสภาพที่เลวร้ายหรือก็เปล่า ด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของประชาชนซึ่งเป็นไปอย่างผสมกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการแสวงหาประโยชน์จากการทำไร่ทำนาในที่ไร่ที่นาที่เป็นทรัพย์สินของพวกเขาเอง การเรียนรู้โดยการไม่เอาเปรียบธรรมชาติด้วยการทำนาเพียงครั้งเดียวในฤดูการทำนา การใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก รวมไปถึงการใช้เครื่องมือพื้นบ้านในการทำมาหากิน สามารถทำให้พวกเขาดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ

ในประเด็นที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม จะอนุมานเอาว่าประชาชนที่ยากจนซึ่งส่วนใหญ่คือผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทมีการศึกษาน้อย และประสบกับปัญหาทุโภชนาการ และ/หรือขาดสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตแล้วทำให้พวกเขาต้องทุกข์ยากก็คงไม่ใช่ การดำเนินชีวิตด้วยระบบเครือญาติทำให้สังคมของประชาชนเต็มไปด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นสังคมที่มีแต่การแบ่งปันกัน เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจมากกว่าเงินตรา แม้จะมีการศึกษาน้อยแต่ประชาชนผู้ยากจนโดยเฉพาะในชนบทก็ไม่เคยประสบปัญหาความอดอยากหรือประสบความทุกข์เข็ญจากภาวะทุโภชนาการ การพึ่งพาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันทำให้พบน้อยกว่าคนยากจนในชนบทตายเพราะขาดธาตุอาหารหรือตายเพราะความอดอยาก หรือแม้แต่ตายเพราะโรคประหลาดเหมือนกับสังคมของผู้มีอันจะกิน นอกเหนือไปจากนี้ยังสามารถวิเคราะห์เชิงอนุมาณพรรณนาต่อไปได้อีกว่า ในสังคมของคนยากจนซึ่งส่วนใหญ่เป็นสังคมชนบทและเป็นสังคมของชาวไร่ชาวนามีความ

ได้เปรียบคนในสังคมเมืองซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสังคมของผู้มีอันจะกินอยู่หลายประการ ประการแรก ความยากจนทำให้ประชาชนต้องดิ้นรนทำมาหากินเพื่อการอยู่รอด พวกเขาเหล่านี้โดยปกติจะมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงเนื่องจาก การออกกำลังทำงานอยู่เป็นประจำ ประการที่สอง การไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทสิ่งสาธารณูปโภค/ สาธารณูปการ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา และถนน ทำให้คนยากจนเหล่านี้ไม่มีหนี้สินเพราะไม่ต้องดิ้นรนเพื่อให้มี เครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานยนต์ หรือรถยนต์ กรณีเช่นที่กล่าวนี้ยืนยันให้เห็นว่าความยากจนที่ตัวเงินมิใช่อุปสรรค สำคัญที่ทำให้ชีวิตต้องทุกข์เข็ญ สุดท้ายคือ การที่คนยากจนในชนบทต้องมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติโดยตรงทำให้พวกเขาได้บริโภคอาหารประเภทพืชผักและเนื้อสัตว์ที่สดและปลอดจากสารเคมี ได้ธัญอาหารครบ 5 หมู่ปลอดจาก โรคภัยต่าง ๆ เนื่องจากได้ภูมิคุ้มกันตามธรรมชาติ

เข้าสู่ระยะที่สองซึ่งเป็นระยะที่ความยากจนแท้ได้เกิดขึ้นจริงกับประชาชน พิจารณาตามมิติของเวลากรณี ของประเทศไทยอาจกำหนดได้ตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาประเทศครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา รูปแบบของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติคือ การนำโครงการพัฒนาลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการที่เกี่ยวข้องกับสิ่งสาธารณูปโภค/สาธารณูปการลงไปในพื้นที่เป้าหมาย นักเศรษฐศาสตร์ นักพัฒนาชุมชน และนักปกครองมองว่านี่คือแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสม เพราะสามารถทำให้ ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี ในทางกลับกันอาจมีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักอนุรักษ์นิยมและนัก นิเวศวิทยาไม่เห็นด้วยกับรูปแบบของการพัฒนาดังกล่าว นักวิชาการสองกลุ่มหลังมีความเชื่อว่าการแนะนำ โครงการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดังที่กล่าวแล้วเข้าไปในพื้นที่คือ การทำให้เกิดความไม่ สมดุลทั้งด้านภูมิกายภาพและด้านภูมิสังคมขึ้นได้ในพื้นที่ ความไม่สมดุลนี้เองที่หลักนิเวศวิทยาถือว่าเป็นตัวการที่ ทำให้เกิดความไม่ยั่งยืน (sustainability) สภาพการณ์ที่ประชาชนเคยอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรมต้องลดความเข้มข้นลง ที่ชัดเจนและสำคัญมากไปกว่านี้คือ ผลพวง ที่ตามมาจากโครงการพัฒนาสาธารณูปโภค/สาธารณูปการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา และระบบ โทรคมนาคมคือ การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของประชาชน สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ถูกแนะนำเข้าไปในพื้นที่ ทำให้ประชาชนต้องดิ้นรนมากขึ้นเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่บ่งบอกถึงความทันสมัย เช่น รถจักรยานยนต์ รถยนต์ อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าประเภทต่าง ๆ รวมไปถึงโทรศัพท์เคลื่อนที่ การได้มาซึ่งสิ่งดังกล่าวสำหรับประชาชนผู้มี ทรัพย์สินน้อยอยู่แล้วคือการกู้หนี้ยืมสิน เมื่ออยากมีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับชีวิตมาก ก็จำเป็นต้องกู้ยืมมาก ยิ่ง กู้ยืมมาก สภาพการณ์เป็นหนี้สินก็ยิ่งทวีความเข้มข้นมากขึ้น และนี่เองที่เป็นต้นเหตุทำให้เกิด “ความยากจนแท้”

สาเหตุของความยากจนในประเทศไทย

เมืองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนพัฒนาประเทศและนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้วิเคราะห์เหตุ ปัจจัยของความยากจนที่เกิดขึ้นกับประชาชนในประเทศไทยไว้อย่างหลากหลาย สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติวิเคราะห์และสรุปว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความยากจน ได้แก่ อาชีพของผู้นำ ครัวเรือนที่ไม่มั่นคง สมาชิกในครอบครัวมีระดับการศึกษาต่ำ การขาดแคลนที่ดินทำกิน และโอกาสในการเข้าถึง

บริการพื้นฐานต่ำ (สศช., 2545) ในขณะที่นักวิชาการดังเช่น ธนพล สราญจิตร (2558) กล่าวว่าความยากจนในสังคมไทยเกิดขึ้นเพราะคนไทยโดยเฉพาะในชนบทขาดต้นทุนการผลิต ขาดความรู้ความสามารถ มีพฤติกรรมที่ไม่เอื้อต่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง เช่น ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ติดอบายมุขและสิ่งเสพติด สุดท้ายคือปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพกรณีของธรรมาภิบาล การพิศิษฐ์ (2546) ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความยากจนในสังคมไทยมีสาเหตุมาจากสองปัจจัยหลักคือ (1) ขาดทักษะความรู้ซึ่งทำให้โอกาสในการทำงานและหารายได้ต่ำ และ (2) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกระตุ้นให้คนมีพฤติกรรมบริโภคไปในทางที่ลุ่มหลงและฟุ่มเฟือยกับวัตถุซึ่งนำไปสู่การกู้หนี้ยืมสิน

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกันนี้ มนัส สุวรรณ (อ้างแล้ว) เสนอไว้ในบทความเรื่อง “ชนบทกับปัญหาความยากจน : มุมมองเชิงนิเวศวิทยามนุษย์” ว่าปัญหาความยากจนในสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมชนบทเกิดจากเหตุปัจจัย 3 กลุ่ม คือ (1) ตัวประชาชนเอง (2) ระบบการผลิต และ (3) นโยบายและแนวทางการพัฒนาประเทศกรณีของตัวประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบทซึ่งเป็นชาวไร่ชาวนาเป็นส่วนใหญ่ยังขาดโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการและบริการของรัฐ ขาดทักษะความรู้ในการทำงานเพราะขาดโอกาสทางการศึกษา มีปัญหาสุขภาพเพราะขาดโอกาสในการเข้าถึงสถานพยาบาล ที่เป็นเหตุปัจจัยของความยากจนในกลุ่มนี้ด้วยคือ การทำงานไม่เต็มศักยภาพ เช่น ใช้เวลาในการทำไร่หรือทำนาประมาณ 4 เดือนในหนึ่งปี ที่เหลืออีกประมาณ 8 เดือนไม่สามารถทำงานอย่างอื่นได้เพราะขาดทักษะความรู้ ระบบการผลิตเป็นอีกเหตุปัจจัยหนึ่งของความยากจน เกษตรกรส่วนใหญ่มีต้นทุนการผลิตต่ำทั้งในรูปขนาดและความเป็นเจ้าของที่ดินและในรูปของต้นทุนที่เป็นเงิน ผลผลิตที่ผลิตและขายได้ไม่คุ้มกับค่าเสียหายที่ใช้จ่ายไปในกระบวนการเพาะปลูก การเป็นหนี้ในระบบที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรในชนบทจึงสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป สุดท้ายคือ นโยบายและแนวทางการพัฒนาของรัฐยังไม่สามารถลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและยังไม่สามารถสร้างความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท นโยบายการพัฒนาที่เน้นและให้ความสำคัญกับสังคมเมืองมากเกินไปทำให้สังคมชนบทไม่มีโอกาสลืมตาอ้าปาก เข้าทำนอง “คนรวยยิ่งรวยขึ้น ในขณะที่คนจนยิ่งจนลง” ในส่วนของแนวทางการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาที่เป็นปัจจัยให้เกิดความยากจนได้เช่นกัน ที่ผ่านมามีการแก้ปัญหาโดยใช้บุคลากรจากส่วนกลางซึ่งไม่เข้าใจปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชาชน แนวทางการปฏิบัติมีลักษณะเป็นการสั่งและสั่งตรงมาจากกระทรวงหรือจากกรมโดยที่ประชาชนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ซึ่งเป็นผู้ประสบปัญหา และมีความต้องการความช่วยเหลือไม่มีโอกาสในการมีส่วนร่วมแม้แต่การแสดงความความคิดเห็น

แนวทางในการแก้ปัญหาความยากจน

มีการเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนไว้ค่อนข้างหลากหลายทั้งโดยองค์กรภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เช่น สศช. กระทรวงมหาดไทย และโดยนักวิชาการ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสังเกตสำหรับแนวทางที่เสนอจะเป็นแนวทางกว้าง ๆ ในระดับมหภาคที่พิเคราะห์ได้ว่าการแก้ปัญหาให้บรรลุผลจริงเป็นไปได้ยากด้วยข้อจำกัดหลาย ๆ อย่าง สศช.เสนอว่าการแก้ปัญหาความยากจนต้องเพิ่มศักยภาพและโอกาสของคนจน ต้องส่งเสริมนโยบายเศรษฐกิจมหภาคให้เอื้อต่อการแก้ปัญหาความยากจน ต้องมีระบบคุ้ม-

ครองคนจนและผู้ด้อยโอกาส ต้องมีระบบการจัดการสวัสดิการโดยชุมชน และต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (<http://prdnorthnorth.in.th/problem/poor/stripes.htm>) ในส่วนของกรมส่งเสริมการเกษตรเสนอการแก้ปัญหาความยากจนซึ่งเน้นเป็นการเฉพาะไปที่กลุ่มชาวไร่ชาวนาว่า ต้องใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นกระบวนการเรียนรู้ในการมีส่วนร่วมของเกษตรกร บูรณาการการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานทุกระดับ และจัดให้มีศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการเกษตรประจำตำบลเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในระดับพื้นที่ (<https://gotoknow.org>) กรณีเดียวกันนี้ มินัส สุวรรณ (อ้างแล้ว) ได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาความยากจนบนพื้นฐานของหลักนิเวศวิทยามนุษย์ว่า (1) การแก้ปัญหาความยากจนในชนบทต้องไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชน (2) การแนะนำสาธารณูปโภค/สาธารณูปการเข้าไปในพื้นที่ต้องคำนึงถึงความพร้อมของชุมชนเป็นสำคัญ (3) แผนนโยบายการแก้ปัญหาของรัฐต้องแก้ปัญหาความยากจนที่ตัวคนมากกว่าการแก้ที่ตัวเงินด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนมีการศึกษา มีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง และมีความมานะอดทน (4) เปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหา (5) รูปแบบการแก้ปัญหาต้องเปลี่ยนจาก “ให้เขา” มาเป็น “ช่วยให้เขาสามารถช่วยตัวเอง” และ (6) หลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ต้องนำมาสู่การปฏิบัติ

ศาสตร์พระราชา : หลักการและแนวคิดเพื่อการแก้ปัญหาความยากจน

การได้มาซึ่งหลักการและแนวคิดไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องอะไรก็ตามโดยส่วนใหญ่มีที่มาจาก 4 แหล่งคือ จากการศึกษาแบบเพื่อฝัน (intuition) จากการทำนาย (deduction) จากการทำอุปมาน (induction) และจากการศึกษา ค้นคว้า และทดลองจากข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) ความถูกต้องเชื่อถือได้และความเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติของแต่ละหลักการและแนวคิดมีความแตกต่างกันไปตามแหล่งที่มา หลักการและแนวคิดที่ได้มาจากการคิดแบบเพื่อฝันหรือการหยั่งรู้เป็นหลักการและแนวคิดของนักคิดซึ่งโดยทั่วไปมักไม่มีเหตุผลหรือเหตุปัจจัยรองรับ แต่เป็นเพราะความรู้สึกกดดัน (ทางการเมือง เศรษฐกิจ และ/หรือทางสังคมวัฒนธรรม) และเกิดสภาพการณ์ที่ไม่ตรงตามกับสิ่งที่ตนเองคิด หลักการและแนวคิดประเภทนี้มีความเป็นไปได้ยากที่จะบรรลุผลสำเร็จเมื่อนำไปปฏิบัติ กรณีของหลักการและแนวคิดที่เกิดจากการอุปมานอาจมีความน่าเชื่อถือมากกว่าหลักการและแนวคิดจากแหล่งแรก อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นจากการนำไปปฏิบัติมีความเป็นไปได้ แต่จะไม่มีผลสมบูรณ์ครบถ้วน เป็นผลสำเร็จที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าไม่มีความยั่งยืน ตัวอย่าง เช่น อุปมานว่าคนที่ยากจนเหตุเพราะเขาไม่มีเงิน ดังนั้นการแก้ปัญหาความยากจนคือการให้เงินแก่คนจนเหล่านั้น หรือ อุปมานว่าเกษตรกรยากจนเพราะไม่มีที่ดินทำกิน เพราะฉะนั้นการแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรคือการมอบที่ดินให้กับพวกเขา ประเด็นที่ต้องวิเคราะห์คือ ที่ว่าเขาจนเพราะไม่มีเงินเมื่อให้เงินแก่เขาแล้วเขาจะหายจน ถ้ามองว่าเมื่อเงินที่ให้ไปหมดแล้วเขาจะไม่กลับมาจนเช่นเดิมหรือ? ถ้าเป็นเช่นนี้ปัญหาความยากจนไม่สามารถที่จะแก้ไขให้หมดไปได้ เมื่อเงินที่ให้ไปหมดก็ขอใหม่เป็นวัฏจักรอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ ในทำนองคล้ายกัน การให้ที่ดินแก่เกษตรกรผู้ยากจนเพียงเพราะเขาไม่มีที่ดินก็ใช้ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาได้สำเร็จ ต้องพิจารณาด้วยว่าสภาพของที่ดินที่ให้เป็นอย่างไร มีความอุดมสมบูรณ์ของ

ธาตุอาหารในดินเพียงพอหรือไม่ สภาพภูมิอากาศโดยเฉพาะอย่างยิ่งปริมาณน้ำฝนเพียงพอต่อการปลูกพืชเฉพาะอย่างหรือไม่ รวมไปถึงตัวเกษตรกรเองว่ามีความรู้ความสามารถ และความมานะ อดทน และตั้งใจในการทำมาหากินมากน้อยเพียงไรเหล่านี้ เป็นต้น

หลักการและแนวคิดที่ได้จากการอุปมานจะเป็นหลักการและแนวคิดที่ให้ผลเชิงปฏิบัติที่มีความเป็นไปได้ค่อนข้างสมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับหลักการและแนวคิดจากสองแหล่งแรก ที่กล่าวเช่นนี้เพราะการอุปมานเป็นกระบวนการได้มาซึ่งความรู้รวมไปถึงหลักการและแนวคิดที่จำเป็นต้องรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลที่เหตุปัจจัยของสภาพการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ก่อนสรุปและเสนอแนะสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่นกรณีของความยากจนตั้งที่ยกตัวอย่างแล้วข้างต้น ถ้าเป็นการอุปมานจะสรุปเอาเลยว่าเป็นเพราะเขาไม่มีเงินเขาจึงยากจน แต่กรณีของการอุปมานต้องสืบเสาะหาเหตุปัจจัยให้ครบถ้วนก่อนที่จะทำการสรุปว่าคน ๆ หนึ่งเป็นคนจนหรือไม่ มีเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้เกิดความยากจน ถ้าเริ่มคิดจากความยากจนเพราะไม่มีเงินวิธีการอุปมานจะพิจารณาในรายละเอียดลึกลงไปว่าที่คนไม่มีเงินเป็นเพราะเขาไม่มีงานทำ หรือมีงานทำแต่รายได้ต่ำไม่เพียงพอ? ถ้าจนและไม่มีเงินเพราะไม่มีงานทำ ก็ต้องพิจารณาต่อไปว่าทำไมถึงไม่มีงานทำเพราะเลือกงานหรือเป็นเพราะขาดทักษะความรู้ และความสามารถ หรือเป็นเพราะเป็นผู้ที่มีความพิการทางร่างกาย วิธีการอุปมานโดยการนำปัจจัยที่เกี่ยวข้องมาประมวลและวิเคราะห์ก่อนสรุปและเสนอเป็นหลักการและแนวคิดดังเช่นที่กล่าวมาข้างต้นจึงมีความเป็นไปได้ที่จะทำให้การแก้ไขอุปสรรคและ/หรือปัญหาใด ๆ ประสบความสำเร็จ

สุดท้ายคือ หลักการและแนวคิดที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้า และทดลอง หรือที่เรียกเป็นภาษาวิชาการว่า “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” (Scientific Method) เป็นที่ทราบกันดีว่านักวิทยาศาสตร์จะไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ หากมิได้มีการพิสูจน์ก่อน นักวิทยาศาสตร์จะไม่เชื่อถือในความรู้รวมไปถึงหลักการและแนวคิดที่เกิดจากการหยั่งรู้หรือเพื่อฝัน จากการอุปมาน หรือแม้แต่จากการอุปมาน ก่อนสรุปเป็นข้อค้นพบใด ๆ ที่สามารถพิสูจน์ได้ วิธีการทางวิทยาศาสตร์มีการดำเนินการตามขั้นตอนที่สำคัญ 5 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นตอนแรกเริ่มต้นด้วยประเด็น “ปัญหา” ว่าอะไรคือสิ่งที่อยากได้คำตอบ ขั้นตอนที่สองตามมาก็คือ การคาดเดาคำตอบที่คิดว่าน่าจะเป็นสำหรับประเด็นปัญหาที่กำหนดที่เรียกว่า “สมมติฐาน” เพื่อท้าทายให้ทำการศึกษา ค้นคว้า และทดลอง การทดสอบว่าคำตอบที่คาดคิดตามสมมติฐานจะเป็นจริงหรือเป็นเท็จต้องดำเนินการต่อไปในขั้นตอนที่ 3 คือขั้นตอนของ “การเก็บรวบรวมข้อมูล” จากนั้นจึงนำเอาข้อมูลที่รวบรวมได้ไม่ว่าจะด้วยเครื่องมือและวิธีการใดก็ตามไปทำการ “วิเคราะห์” ซึ่งจะใช้วิธีการทางสถิติหรือวิธีการอื่นก็ตาม ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลจะนำไปสู่การ “สรุปและตีความ” ว่าตกลงแล้วสมมติฐานที่ตั้งไว้เป็นจริงหรือเป็นเท็จ ผลจากการศึกษา ค้นคว้า และทดลองด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าวทำให้ได้ข้อค้นพบที่จัดว่าเป็นความรู้ที่มีความถูกต้องเชื่อถือได้ สามารถพิสูจน์ได้ ที่เรียกในทางวิชาการว่าเป็น “องค์ความรู้” (body of knowledge) หรือ “ศาสตร์” (science)

“ศาสตร์พระราชา” จัดว่าเป็นศาสตร์หรือเป็นองค์ความรู้เพราะผ่านกระบวนการศึกษา ค้นคว้า และทดลองตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่น่าสังเกตมากไปกว่าความเป็นศาสตร์โดยทั่วไปคือ ศาสตร์พระราชายัง

ประกอบไปด้วยโครงการตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 กว่าสี่พันโครงการไม่ว่าโครงการนั้นจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของ ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ สังคม เศรษฐกิจ ศิลปะ หรือวัฒนธรรม ล้วนเป็นพระราชอัจฉริยภาพของพระองค์ท่านในการบูรณาการอย่างลงตัวระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือจะเรียกว่าเป็น “ศาสตร์ชาวบ้าน” เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ที่เรียกว่าเป็น “ศาสตร์สากล” จนได้เป็นแนวทางการปฏิบัติที่ดีที่สุด (best practices) ครอบคลุมไต่ ชุมชน หรือสังคมใดที่น้อมนำเอาศาสตร์พระราชามาไปปฏิบัติ ครอบคลุมนั้น ชุมชนหรือสังคมนั้นสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข พอเพียง และยั่งยืน

ภาพที่ 1 ศาสตร์พระราชาศาสตร์แห่งแผ่นดิน

ที่มา : www.google.go.th

“ศาสตร์พระราชาศาสตร์” มีอรรถาธิบาย (attributes) หลายอย่างที่สามารถพิสูจน์และยืนยันได้ว่าผลสัมฤทธิ์ซึ่งหมายถึงความสุขตามอัตภาพอย่างยั่งยืนเกิดได้จริงเมื่อได้มีการน้อมนำไปปฏิบัติ ตัวอย่างของอรรถาธิบายที่สามารถนำมากล่าวอ้างได้คือ (1) การพัฒนาตามหลักการและแนวคิดศาสตร์พระราชาศาสตร์เป็นหลักการและแนวคิดที่เน้นหลักแห่ง “ความสมดุล” ขององค์ประกอบหรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ที่เห็นประจักษ์คือ การพัฒนาที่คำนึงถึงศักยภาพ ความเหมาะสมพอดี และความสามารถในการรองรับ (carrying capacity) ทั้งในส่วนของภูมิกายภาพ เช่น ดิน น้ำ และอากาศ และในส่วนของภูมิสังคม เช่น วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม เป็นต้น (2) ศาสตร์พระราชาศาสตร์เป็นหลักการและแนวคิดที่เน้นความ “พอประมาณ” ซึ่งหมายถึงความเหมาะสมพอดี ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป ทั้งนี้การปฏิบัติใด ๆ ต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและต้องไม่ทำให้อื่นเดือดร้อน (3) การสร้างความสุขอย่างยั่งยืนให้เกิดขึ้นในครอบครัวหรือในชุมชนตามหลักการและแนวคิดของศาสตร์พระราชาศาสตร์ให้ประสบผลสำเร็จต้องให้ความสำคัญกับหลัก “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” “เข้าใจ” หมายถึงการรับรู้บริบทความเป็นมา

เป็นไปของสังคมท้องถิ่นที่จะพัฒนาอย่างองอาจไม่ว่าจะเป็นสภาพปัญหา สภาพแวดล้อม สภาพสังคม-เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชน “เข้าถึง” หมายถึง การสื่อสารและการทำความเข้าใจกับชุมชน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน สร้างความไว้วางใจและการยอมรับเพื่อนำไปสู่การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนา “พัฒนา” หมายถึง การดำเนินการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นโดยอาศัยผลพวงที่เกิดจากการเข้าใจและการเข้าถึง การพัฒนาจำเป็นต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนบนพื้นฐานของความพอมี พอกิน และพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อสามารถสร้างพื้นฐานและความมั่นคงได้แล้วระดับหนึ่งจากการปฏิบัติจึงค่อยเสริมสร้างความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจในระดับที่สูงขึ้น (4) อรรถาธิบายประการสุดท้ายที่เชื่อและแน่ใจว่าสามารถนำพาให้ผู้น้อมนำไปปฏิบัติมีความสุขตามอัตภาพที่ยั่งยืนได้คือ การพัฒนาที่เน้นและให้ความสำคัญกับบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ อัตลักษณ์พิเศษเฉพาะของการพัฒนาตามหลักการและแนวคิด “ศาสตร์พระราชา” ที่แตกต่างไปจากหลักการและแนวคิดอื่นคือ ไม่ใช่แบบจำลองการพัฒนาเดียวกับทุกพื้นที่ (one model for all) แต่ละพื้นที่ย่อมมีภูมิกายภาพและภูมิสังคมดังที่กล่าวแล้วข้างต้นที่ต่างกัน ดังนั้น แบบจำลองการพัฒนาเพื่อให้บังเกิดผลต้องมีความเหมาะสมและเป็นไปได้เฉพาะพื้นที่ ด้วยเหตุนี้เองที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาขึ้นเพื่อหาแบบจำลองการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการนำไปขยายผลต่อไป เช่น กรณีของศูนย์การพัฒนาเขาหินซ้อน จังหวัดฉะเชิงเทราในบริบทของพื้นที่ที่เป็นดินทราย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพวิจิตร จังหวัดนครราชสีมาในบริบทของพื้นที่ที่เป็นดินพรุหรือดินเปรี้ยว และกรณีของศูนย์ศึกษาการพัฒนาคุ้งกระเบน จังหวัดจันทบุรีในบริบทของพื้นที่ที่เป็นป่าชายเลน เป็นต้น

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนบนพื้นฐานของศาสตร์พระราชา

การศึกษาบริบทของความยากจนด้วยการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารของหน่วยงานภาครัฐและเอกสารที่เผยแพร่โดยนักวิชาการดังที่ได้นำเสนอแล้วก่อนหน้านี้ผนวกกับการศึกษาวิจัยภาคสนามในพื้นที่ของคณะผู้วิจัยโครงการ “การศึกษาเพื่อจัดทำยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ผ่านเทคนิคและกระบวนการวิจัยชุมชน (community-based research) และการจัดเวทีประชาคมเพื่อระดมความคิดเห็นจากประชาชนในพื้นที่ และการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และภัยคุกคาม (SWOT Analysis) ทำให้ได้ข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนบนพื้นฐานของศาสตร์พระราชา ดังนี้

- (1) กลยุทธ์ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ตามหลักการทรงงานของในหลวงรัชกาลที่ 9 การแก้ปัญหาความยากจน (รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ) ให้บรรลุผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเข้าใจสภาพความยากจน (ทุกข์) อย่างถ่องแท้ก่อนว่าเป็นอย่างไร และอะไรคือสาเหตุแห่งความยากจนนั้น (สมุหทัย) จากนั้นค่อยศึกษาวิเคราะห์กำหนดแนวทางแก้ไข (นิโรธ/มรรค) การ

แก้ปัญหาปัญหาความยากจนที่ผ่านมามากไม่พยายามที่จะทำความเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาว่าคืออะไรและเกิดจากอะไร แต่ใช้การอนุมาณเอาว่าเขาจนเพราะไม่มีเงิน หรือเขาจนเพราะไม่มีที่ดินทำกินแล้วก็มีนโยบายแจกเงิน แจกโฉนดที่ดินให้เขา การแก้ปัญหาลักษณะนี้ไม่มีทางทำให้ชาวบ้านหายจนเพราะเมื่อเงินหมดก็จนเช่นเดิม ที่ดินที่ได้รับไปก็ไม่สามารถใช้ทำมาหากินได้ เพราะสภาพไม่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูก

- (2) กลยุทธ์การพัฒนาด้วยการบูรณาการ “ศาสตร์ชาวบ้าน” กับ “ศาสตร์สากล” ตามหลัก “ศาสตร์พระราช” การแก้ปัญหาความยากจนตามกลยุทธ์นี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการที่จะทำให้วิถีชีวิตของประชาชนที่ยากจนต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมน้อยที่สุด วัฒนธรรมการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งปลูกฝังมานาน เป็นสิ่งที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย การส่งเสริมหรือการพัฒนาใด ๆ ที่มุ่งแก้ไขความยากจนต้องให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาดั้งเดิมให้มากที่สุด สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นศาสตร์สากลให้เลือกมาใช้เท่าที่จำเป็น
- (3) กลยุทธ์การสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง “ภูมิกายภาพ” และ “ภูมิสังคม” ในพื้นที่ โครงการพัฒนาใด ๆ ที่มีเป้าประสงค์เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนอย่างยั่งยืนต้องคำนึงถึงศักยภาพและความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคมของพื้นที่เป็นสำคัญ การพัฒนานั้น ๆ ต้องไม่ใช่ทรัพยากรทั้งจากธรรมชาติและทางสังคมเกินศักยภาพที่จะรองรับได้ (carrying capacity) และต้องไม่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและทางสังคมเสียสมดุล สำคัญที่สุดคือ ความแตกต่างเชิงพื้นที่ซึ่งหมายความว่าภูมิกายภาพและภูมิสังคมของแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ดังนั้นรูปแบบและวิธีการแก้ปัญหาความยากจนที่ประสบผลสำเร็จในพื้นที่หนึ่งอาจไม่สามารถนำไปแก้ปัญหาความยากจนในอีกพื้นที่หนึ่งได้ (not one model for all)
- (4) กลยุทธ์การแก้ปัญหาด้วยการมองแบบองค์รวม ความยากจนเป็นปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาสาเหตุและผลที่ตามมาจากปัญหา การแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพต้องมองแบบองค์รวมซึ่งหมายถึงการพิจารณาในทุกมิติที่เกี่ยวข้อง จะพิจารณาแบบแยกส่วนไม่ได้ เช่น จะสรุปว่าความยากจนของประชาชนเกิดขึ้นเพราะพวกเขาไม่มีงานทำเพียงเท่านั้นไม่ได้ ต้องพิจารณาว่าที่เขาไม่มีงานทำเพราะเขาขาดความรู้ ขาดทักษะความสามารถ หรือเป็นเพราะสุขภาพร่างกายไม่เหมาะสมกับงาน ยิ่งไปกว่านั้นต้องพิจารณาต่อไปอีกว่าถ้าเขามีงานทำงานนั้นมีความมั่นคงและให้ค่าตอบแทนเพียงพอกับการดำรงชีพหรือไม่ เป็นต้น การทำความเข้าใจและการแก้ไขปัญหาความยากจนต้องอาศัยการบูรณาการความรู้จากหลากหลายสาขาศึกษาจากหลากหลายหน่วยงาน และวิธีการหลากหลายรูปแบบ

- (5) กลยุทธ์การแก้ปัญหาความยากจนด้วยการแก้ปัญหา “ความยากจนที่ตัวคน” มากกว่า “ความยากจนที่ตัวเงิน” การแก้ปัญหาความยากจนต้องให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาความยากจนที่ตัวคนมากกว่าแก้ปัญหาความยากจนที่ตัวเงิน การแก้ปัญหาที่ตัวคนคือ การทำให้คนมีคุณภาพ ด้วยการทำให้พวกเขามีความรู้ มีทักษะและความสามารถ มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง มีความมานะอดทน ขยันหมั่นเพียร เหล่านี้คือพื้นฐานสำคัญของการมีงานที่ดีมีความมั่นคงเป็นที่มาของรายได้สำหรับการดำรงชีพที่ยั่งยืน ต่างจากการแก้ปัญหาความยากจนที่ตัวเงิน ประหนึ่งการทำให้คนไม่มีทรัพย์กลับมีทรัพย์ ทำให้คนจนเป็นคนรวย หรือทำให้คนที่รวยแล้วรวยขึ้นไปอีก การกระทำเช่นนี้มีใช้การแก้ปัญหาความยากจนที่แท้จริง หรือถ้าแก้ปัญหาความยากจนได้ก็เป็นการแก้ไขที่ไม่ยั่งยืน สำหรับคนจนที่ไม่มีทรัพย์พอให้ทรัพย์แล้วทรัพย์หมดก็จะกลับไปเป็นคนจนเหมือนเดิม และก็ต้องให้ทรัพย์กันอีก กรณีของคนจนที่ทำให้เขารวยหรือคนรวยแล้วทำให้เขารวยขึ้นไปอีก เขาจะยังเป็นคนจนตลอดไปตราบใดที่เขาไม่รู้จักพอ
- (6) กลยุทธ์การแก้ปัญหาความยากจนตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนซึ่งหมายความว่าเขามีความสุขตามอัตภาพอย่างยาวนานไม่มีแนวทางปฏิบัติใดที่ดีไปกว่าหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างเสริมและสนับสนุนให้คนสามารถอยู่ได้อย่างพอเพียงโดยรู้จักคำว่า พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันบนพื้นฐานของความรู้คู่คุณธรรมเทียบได้กับการปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญามัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางแล้ว ชีวิตย่อมดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุขเหมาะสมกับศักยภาพและฐานะและเป็นความสุขที่ยั่งยืน ประเด็นที่ผู้เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนต้องตระหนักในส่วนของกลยุทธ์นี้คือ ทำอย่างไรจึงจะทำให้คนยากคนจนเข้าใจอย่างลึกซึ้งในหลักปรัชญาและพร้อมน้อมนำไปสู่การปฏิบัติจริง
- (7) กลยุทธ์การแก้ปัญหาความยากจนโดยให้ประชาชนในชุมชนเป็นเสาหลัก ต้องยอมรับว่าการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยภาครัฐที่ผ่านมานั้นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรด้วยสาเหตุหลายประการ และในบรรดาสาเหตุเหล่านั้นมีสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งคือ การไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โครงการและ/หรือกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ โดยทั่วไปจะเป็นไปในรูปแบบของการกำหนดมาจากส่วนกลาง (top-down policy) โดยไม่คำนึงถึงสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน หลายกรณีพบว่าชุมชนต้องการสิ่งหนึ่งแต่ส่วนกลางกลับให้อีกสิ่งหนึ่งซึ่งไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหาตั้งแต่ต้นเริ่มด้วยการแสดงความคิดเห็น การวางแผน การปฏิบัติ การติดตามประเมินผลการดำเนินการ และการได้รับประโยชน์ ในลักษณะของการกำหนดจากชุมชนท้องถิ่น (bottom-up policy) จะทำให้การแก้ปัญหาความยากจนสำเร็จสมบูรณ์ได้

(8) กลยุทธ์การแก้ปัญหาความยากจนด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม (appropriate technology)

คล้ายกับกลยุทธ์ที่ 7 ที่กล่าวแล้วข้างต้น ความล้มเหลวของการแก้ปัญหาความยากจน (รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ) เกิดจากการใช้เทคนิคและวิธีการที่ไม่เหมาะสมกับบริบททางกายภาพและทางสังคม-วัฒนธรรมของท้องถิ่น การแนะนำเทคโนโลยีและ/หรือวิธีการสมัยใหม่เข้าไปในพื้นที่เพื่อการแก้ปัญหาในขณะที่ประชาชนยังไม่มีความพร้อมที่จะรับ และสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมกับเทคโนโลยีและ/วิธีการนั้น การแก้ปัญหานอกจากจะไม่ประสบความสำเร็จแล้วยังถือว่าเป็นการดำเนินการที่สูญเปล่า ตัวอย่างเช่น เกษตรกรที่เป็นชาวนามีที่นาขนาดเล็กและไม่มีความรู้ ไม่มีทักษะในการใช้รถจักรในการไถนา การใช้แรงงานสัตว์จากวัวหรือควายก็น่าจะเหมาะสม กลยุทธ์นี้ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีท้องถิ่นหรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เป็นลำดับแรก จากนั้นค่อยพิจารณานำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาสากล” มาบูรณาการตามความเหมาะสม

กรณีศึกษาพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

เพื่อเป็นการสืบสานพระราชปณิธานแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักการทรงงานและศาสตร์พระราชา ประกอบกับพันธกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่เป็นสถาบันเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น การศึกษาตามโครงการ “การศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาเป็น 2 กลุ่มคือ ชุมชนยากจนในชนบทและชุมชนยากจนในเขตเมือง การได้มาซึ่งพื้นที่ที่เป็นตัวแทนของทั้ง 2 กลุ่มในสองจังหวัดคณะผู้ศึกษาวิจัยได้ทำการสืบค้นจากเอกสารทางราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย และกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และจากการศึกษาพื้นที่ด้วยการสำรวจพื้นที่จริงและการพบปะสนทนากับผู้ที่เป็นผู้อาวุโส และ/หรือปราชญ์ชุมชน จากนั้นได้ทำการกลั่นกรองและพิจารณาความเหมาะสมในการกำหนดเป็นพื้นที่ศึกษา สุดท้ายคณะผู้ศึกษาวิจัยได้เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านป่าแพ่ง อำเภอเมืองเชียงใหม่ และชุมชนบ้านโหยงกาด-หลังเทศบาลเมือง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นตัวแทนชุมชนยากจนในเขตเมือง ชุมชนบ้านโป่งแพก ตำบลท่าเตื่อ อำเภอดอยเต่าจังหวัดเชียงใหม่และชุมชนบ้านแม่อุคหลวง ตำบลแม่อุค อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนถูกกำหนดเป็นพื้นที่ศึกษากรณีของชุมชนยากจนในชนบท ข้อมูลโดยสังเขปของแต่ละชุมชนสามารถสรุปได้ดังที่จะนำเสนอต่อไปนี้

ชุมชนป่าแพ่ง – คลองเงิน แขวงนครพิงค์ เทศบาลนครเชียงใหม่

ข้อมูลพื้นฐาน เป็นชุมชนเมืองที่อยู่ในเขตพื้นที่ที่ดินสาธารณะ มีปัญหาข้อพิพาทกับเทศบาลนครเชียงใหม่เกี่ยวกับการก่อสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำฝั่งคลอง ปัจจุบันชาวชุมชนไม่น้อยกว่า 10 ครอบครัวยังมีคดียุทธฟ้องร้องอยู่ในศาล ชาวชุมชนค่อนข้างมีความกังวลไม่มีความมั่นใจ มีความรู้สึกไม่มั่นคงเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย อาชีพของประชาชนมีหลากหลาย เช่น รับจ้าง เป็นพนักงานร้านค้า/ห้างสรรพสินค้า ขับรถรับจ้าง ค้าขายของในตลาด

มีบางส่วนประกอบธุรกิจเล็ก ๆ เช่น ขายผลไม้ ขายเครื่องดื่ม เป็นต้น สภาพสังคมโดยรวมค่อนข้างสงบ ชาวชุมชนที่อยู่ในเขตคลองเงินยังมีความสามัคคีกัน มีผู้นำที่เข้มแข็งกล้าแสดงออกในการปกป้องสิทธิของตนเอง

ภาพที่ 1 สภาพบ้านเรือนชุมชนป่าแพ่ง

ภาพที่ 2 การจัดเวทีประชาคมชุมชนป่าแพ่ง

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มและเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และรวบรวมข้อมูลสิ่งแวดล้อมภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอก พบว่าชุมชนมีธรรมชาติบายต่าง ๆ เป็นดังนี้

จุดแข็ง หมายถึงสภาพแวดล้อมภายในที่ชาวชุมชนซึ่งมองในแง่บวก ประกอบด้วย เขตที่อยู่อาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ทำให้มีช่องทางประกอบอาชีพการงานหรือรับจ้างได้ง่าย มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งกล้าต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิแสดงออกถึงความมุ่งมั่นที่จะ “สู้ไม่ถอย”

จุดอ่อน หมายถึงสภาพที่เป็นปัญหาหรือเป็นจุดด้อยภายในชุมชน ที่สำคัญคือที่อยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะไม่สามารถเจรจาขอเช่าหรือเรียกร้องสิทธิใด ๆ ได้ อีกทั้งบางส่วนยังถูกฟ้องร้องจึงเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงในการอยู่อาศัย นอกจากนี้ยังมีจุดอ่อนที่เกี่ยวกับสถานการณ์ของชุมชน เช่น ความแตกต่างด้านการประกอบอาชีพและฐานะ คนที่เป็นข้าราชการหรือคนที่ฐานะดีกว่าไม่ค่อยสนใจหรือให้ความร่วมมือกับชุมชน ชาวชุมชนบางส่วนที่มีสถานภาพด้อยกว่ามีความขัดแย้งกับผู้อยู่อาศัยบางคนที่เป็นข้าราชการและผู้ที่มิฐานะดีกว่า

โอกาส หมายถึงสภาพที่เอื้อและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาได้ ที่สำคัญคือนโยบายของรัฐที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว ชุมชนอาจมีช่องทางในการเสนอแผนพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนตามศักยภาพที่มี เช่น ชุดลอกคลองเงินแล้วปรับสภาพแวดล้อม สร้างภูมิทัศน์ให้สวยงามและเหมาะสมกับการประกอบธุรกิจที่สอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น การขายของที่ระลึก สินค้าพื้นเมือง และร้านอาหาร เป็นต้น

อุปสรรค หมายถึงสิ่งที่เป็นข้อขัดข้องหรือเป็นปัญหาต่อการพัฒนาชุมชน ที่พบในชุมชนคือการปฏิบัติของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวกับการใช้ที่ดินและลำคลองซึ่งเป็นผู้บังคับใช้กฎหมาย ความรู้สึกของชาวชุมชนไม่ค่อยไว้วางใจเพราะเห็นว่าไม่ได้ให้ความเป็นธรรม ส่งผลให้สภาพความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชุมชนจึงยังปรากฏอยู่

ความต้องการของชุมชน ชุมชนต้องการให้ภาครัฐ เช่น เทศบาลนครเชียงใหม่ ราชพัสดุ กรมเจ้าท่า กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เป็นต้น เข้ามาร่วมแก้ปัญหาเรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยและที่ดินสองฝั่งคลองเงิน สภาพปัจจุบันหลายครอบครัวอยู่อย่างแออัดมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐในการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวชุมชนซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาด้านอาชีพและยกระดับความเป็นอยู่ให้สูงขึ้น

ชุมชนบ้านโป่งแพก อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่

ข้อมูลพื้นฐาน บ้านโป่งแพกเป็นชุมชนชาวกะเหรี่ยงที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีได้มีการจัดสรรให้เหมือนกับชุมชนอื่นที่ได้รับการจัดสรรที่อยู่อาศัยและที่ทำกินโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยหลังจากการสร้างเขื่อนภูมิพล ปัจจุบันชุมชนบ้านโป่งแพกมีประชากรราว 100 คน จาก 30 หลังคาเรือน บ้านที่อยู่อาศัยส่วนมากไม่มีความมั่นคงถาวร ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ชาวบ้านทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธโดยมีวัดซึ่งมีสภาพเป็นเพียงอารามหรือพุทธสถานให้ชาวบ้านได้ทำบุญตามประเพณี ไม่มีโรงเรียนในหมู่บ้าน ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนเป็นไปค่อนข้างยากลำบากเนื่องจากไม่มีที่ดินทำกินแม้แต่การปลูกพืชผักสวนครัวก็ทำได้จำกัด น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคเกือบทั้งหมดมาจากน้ำฝน คนวัยแรงงานต้องออกไปรับจ้างรายวันต่างหมู่บ้านซึ่งส่วนมากเป็นแรงงานด้านการเกษตรได้แก่การเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวพืชผล

ภาพที่ 3 สภาพที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนโป่งแพก

ภาพที่ 4 การสนทนากลุ่มกับชาวชุมชนโป่งแพก

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มและเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และรวบรวมข้อมูลสิ่งแวดล้อมภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอก พบว่าชุมชนมีธรรมชาติต่าง ๆ เป็นดังนี้

จุดเด่น ชาวบ้านยังมองชุมชนในทางบวกคือถึงแม้จะอยู่อย่างยากลำบากแต่ชาวบ้านยังมีความรักความสามัคคีกัน ไม่มีปัญหาความขัดแย้งในหมู่บ้าน การยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมทางศาสนาและชนเผ่ายังเหนียวแน่น นอกจากนี้ยังมีผู้ใหญ่และเยาวชนไม่น้อยกว่า 10 หลังคาเรือนที่ยังสามารถทอผ้าเป็นแหล่งรายได้เสริมของครอบครัว

จุดอ่อน หมายถึงสภาพที่เป็นปัญหาหรือเป็นจุดด้อยภายในชุมชน เป็นประเด็นสำคัญที่สุดเพราะแต่ละอย่างเป็นสิ่งที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่โดยตรง การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แห้งแล้งและปราศจากที่ดินทำกินส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตทุกด้าน ชาวคนที่มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นผู้นำ ชาวบ้านขาดความมั่นใจไม่กล้าแสดงออก ไม่มีพลังในการต่อรองใด ๆ เช่นการรับจ้าง ปลูกพืช ทำสวน เก็บลำไย ผู้ว่าจ้างเป็นคนกำหนดค่าจ้างทั้งหมด ชาวบ้านที่ทอผ้าไม่สามารถหาตลาดด้วยตนเอง

โอกาส หมายถึงสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ แม้จะเป็นชุมชนที่ยากจนแต่ก็ยังมีระบบสวัสดิการของรัฐที่ให้การช่วยเหลือ เช่น การรักษาสุขภาพอนามัยหรือการรักษาฟรีในสถานพยาบาลของรัฐบาลในอำเภอ/จังหวัด หรือโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล การได้รับบัตรสวัสดิการคนจน การได้รับการช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ตามนโยบายของรัฐ

อุปสรรค สิ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาสามารถแบ่งได้เป็นสองส่วน ส่วนที่ 1 เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายและการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เช่น กฎหมายที่ดิน ป่าไม้ หรือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านไม่สามารถเข้ามาทำกินตามวิถีชีวิตชุมชนดั้งเดิมได้หรือทำได้ยากขึ้น อุปสรรคส่วนที่ 2 เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและการวางแผนของหน่วยงานภาครัฐทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศที่ไม่ได้มุ่งแก้ปัญหาเชิงพื้นที่อย่างแท้จริง ความต้องการความจำเป็นของชาวบ้านในชนบทที่ด้อยโอกาส ณ บ้านโป่งแพกแห่งนี้เป็นหนึ่งในบรรดาหมู่บ้านยากจนที่ไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าที่ควร

ความต้องการจำเป็นของชาวบ้าน สิ่งที่เป็นความต้องการของชาวชุมชนตามลำดับความสำคัญคือ 1) แหล่งน้ำหรืออ่างเก็บน้ำที่ใช้สำหรับการเกษตร 2) การส่งเสริมการตลาดเสื้อผ้าทอของชุมชน และ 3) การฝึกทักษะด้านอาชีพ

ชุมชนบ้านโหย่งกาด-หลังเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ข้อมูลพื้นฐาน เป็นชุมชนเมืองที่ยังมีเอกลักษณ์เชิงวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เน้นความเป็น “คนเมือง” (ทางภาคเหนือใช้เรียกชาวพื้นเมืองที่เป็นคนภาคเหนือตอนบน) ผสมผสานกับวัฒนธรรมชนเผ่าและพม่า ที่สังเกตได้ชัดเจนคือ ศิลปะที่เกี่ยวกับวัดในพระพุทธศาสนา บ้านเรือนที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ยังมีเรื่องเกี่ยวกับการแต่งกายอาหารและขนมที่บริโภคในชีวิตประจำวัน เป็นสังคมที่มีความสงบสุข คนในชุมชนประกอบอาชีพที่หลากหลาย เช่น การทำธุรกิจขนาดเล็กที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว นับตั้งแต่ที่พัก อาหารและของที่ระลึก นอกจากนี้ยังมีอาชีพรับจ้าง เกษตรกรรม โดยภาพรวมประชาชนรับรู้ว่าเป็นหลักที่นำเงินเข้าแม่ฮ่องสอนได้มากที่สุดคือการท่องเที่ยวแต่ก็ยอมรับว่าแต่ละปีมีเพียงระยะเวลา 4 เดือนเท่านั้นที่แม่ฮ่องสอนสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก จึงมีวลีที่พูดติดปากกันว่า “ 4 เดือนเลี้ยง 8 เดือน” ชุมชนโหย่งกาดเป็น 1 ใน 5 ชุมชนหลักที่มีปัญหาค่อนข้าง

ชัดเจนกว่าที่อื่น มีบางป๊อก (หย่อมบ้าน) ที่มีชาวต่างด้าวเข้ามาอยู่อาศัย มีผลทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติด

ภาพที่ 5 สภาพชุมชนหลังเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 6 การจัดเวทีประชาคมชุมชนหลังเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มและเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และรวบรวมข้อมูลสิ่งแวดล้อมภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอก พบว่าชุมชนมีอธิบายต่าง ๆ เป็นต้นนี้

จุดแข็ง ชุมชนบ้านโหยงกาดและชุมชนหลังเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนมีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นคนดั้งเดิมในท้องถิ่นและได้รับการยอมรับนับถือจากประชาชน และจากผู้บริหารภาครัฐและเอกชนอย่างกว้างขวาง เช่นนางเทพินทร์ พงษ์วดีซึ่งเป็นประธานชุมชนโหยงกาด เป็นผู้ที่มิบทบาทในการประสานสัมพันธ์และทำกิจกรรมเพื่อสังคมในพื้นที่เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนมายาวนาน สามารถช่วยแก้ปัญหามุมชนได้หลากหลาย การมีผู้นำลักษณะนี้ทำให้ชุมชนค่อนข้างมีเอกภาพ ผู้นำในแต่ละชุมชนแต่ละป๊อกมีความรู้สึกที่ดีต่อกันทำกิจกรรมร่วมกันได้อย่างสม่ำเสมอทั้งกิจกรรมเชิงประเพณีวัฒนธรรมและกิจกรรมเชิงสังคมอื่น ๆ นอกจากนี้จุดเด่นของชุมชนคือมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้น เพราะสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือวัดพระธาตุดอยกองมู วัดจองคำ และวัดจองกลาง มีบึงหรือหนองน้ำ (หนองจองคำ) ขนาดใหญ่อยู่ในพื้นที่บริเวณวัด ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความสวยงามสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ทุกฤดูกาล

จุดอ่อน ชุมชนนี้ยังมีปัญหาเชิงสังคมเกิดขึ้นถึงแม้ไม่มาก ทั้งคนในพื้นที่ในบางชุมชนและคนต่างด้าวที่มีอาชีพรับจ้างส่วนมากเป็นแรงงานไร้ฝีมือหรือแรงงานต่ำระดับทำให้ได้ค่าจ้างแรงงานต่ำ ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ขาดแคลน ในบางป๊อกมีปัญหาการค้าประเวณี ปัญหายาเสพติด นอกจากปัญหาเชิงสังคมยังมีจุดอ่อนที่เป็นข้อด้อยทางกายภาพในพื้นที่ชุมชนได้แก่สภาพของถนน รวมตลอดจนตรอกซอกซอยหลายแห่งที่การก่อสร้างยังไม่ค่อยได้มาตรฐาน ท่อระบายน้ำ ตะแกรงครอบท่อหรือร่องระบายน้ำชำรุด ส่งผลให้ทัศนียภาพขาดความสวยงาม ไม่เป็นระเบียบ และไม่ปลอดภัย นักท่องเที่ยวมองเห็นภาพที่ไม่ดีซึ่งอาจเกิดทัศนคติทางลบ

โอกาส ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาหรือเสริมสร้างชุมชนให้มีความก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าเดิมคือ นโยบายของรัฐที่เน้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ควรนำมาพิจารณาเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนได้อย่างจริงจัง นับตั้งแต่การทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ สามารถนำสู่การปฏิบัติจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อุปสรรค สิ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดซึ่งเป็นที่รับรู้กันทั่วไปคือการเดินทางเข้าสู่แม่ฮ่องสอนค่อนข้างลำบาก มีความจำกัดทั้งการเดินทางโดยเครื่องบินและการเดินทางโดยรถยนต์ ทำให้นักท่องเที่ยวเข้ามาไม่สม่ำเสมอในแต่ละช่วงฤดูกาลส่งผลต่อการลงทุนด้านธุรกิจการท่องเที่ยวเพราะขาดความต่อเนื่อง

ความต้องการของชุมชน ชุมชนต้องการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดูแลและแก้ไขสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้ดีกว่าเดิม จัดทำและส่งเสริมอาชีพที่ตอบสนองการท่องเที่ยวให้มีความต่อเนื่อง ไม่ใช่ทำชั่วคราวหรือตามงบประมาณของหน่วยงาน ควรส่งเสริม/พัฒนาอาชีพที่เกี่ยวกับการทำอาหารและขนมพื้นบ้านให้ต่อเนื่อง พร้อมกับการส่งเสริมการตลาดที่มีความก้าวหน้า นำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาพัฒนาสู่การตลาดออนไลน์

บ้านแม่อุคหลวง ตำบลแม่อุค อำเภอยายวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ข้อมูลพื้นฐาน เป็นหมู่บ้านชนเผ่ากะเหรี่ยงที่อยู่มานาน มีประชากรกว่า 400 คนจากกว่า 100 ครัวเรือน สภาพแวดล้อมทางกายภาพค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ เพราะอยู่ในบริเวณใกล้ภูเขาที่สภาพดินดี สามารถปลูกกาแฟได้ผลดีจนเป็นอาชีพสำคัญของชาวบ้าน หมู่บ้านมีแม่น้ำลำห้วยที่น้ำไหลตลอดปี มีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้ ในหมู่บ้านมีวัดและโรงเรียน สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านไม่ถึงขั้นยากลำบาก แทบทุกคนครอบครัวมีรถจักรยานยนต์ใช้ หลายครอบครัวมีรถยนต์ (รถกระบะ) มีเยาวชนที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีหลายคน โดยภาพรวมหมู่บ้านแม่อุคหลวงอยู่ในระดับที่มีความพร้อมที่จะพัฒนาตนเองมาก

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มและเวทีประชาคมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และรวบรวมข้อมูลสิ่งแวดล้อมภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอก พบว่าชุมชนมีอัตราอธิบายต่าง ๆ เป็นดังนี้

ภาพที่ 7 สภาพชุมชนบ้านแม่อุคหลวง

ภาพที่ 8 การสนทนากับผู้นำชุมชนบ้านแม่อุคหลวง

จุดแข็ง ชุมชนมีความพร้อมด้านกายภาพ มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยภาพรวมสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้เพราะมีทั้งวิวทิวทัศน์ที่สวยงาม ภายในชุมชนสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวแบบผจญภัยได้ เป็นแหล่งปลูกกาแฟที่ดีที่สุดในอำเภอขุนยวม ชาวบ้านมีความสามัคคีกันดีไม่มีปัญหาความขัดแย้ง ยอมรับในกฎกติกาของชุมชน เช่น ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์สัตว์น้ำในลำห้วย เยาวชนที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีกลับมาอยู่บ้านและพยายามทำอาชีพส่วนตัว

จุดอ่อน หรือจุดด้อยของชุมชนคือขาดการรวมกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มผู้ผลิตกาแฟ ต่างคนต่างทำ ไม่มีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง บางครั้งต้องขายตัดราคาตัวเองไม่สามารถต่อยอดผลผลิตกาแฟได้ ทางเข้าหมู่บ้านมีระยะทางค่อนข้างไกลจากถนนสายหลักขุนยวม – แม่อุคอ (ทุ่งดอกบัวตอง) ประมาณ 9 ก.ม.และเป็นทางลูกรัง คดโค้งมาก เป็นอุปสรรคต่อการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรไปยังตลาด

โอกาส ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้สูงขึ้นคือ นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เนื่องจากหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลจากบ้านแม่อุคอที่มีชื่อเสียงว่าเป็นที่ปลูกดอกบัวตองที่สวยงามที่สุด มีการจัดเทศกาลท่องเที่ยวขนาดใหญ่ทุกปี หากมีการปรับเส้นทางไปชมดอกบัวตองแบบเป็น“ทางเลือก” หรือแบบผจญภัยโดยกำหนดให้มีการพักที่แม่อุคอหลวง มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นช่องทางให้เกิดการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น

อุปสรรค จากการที่หมู่บ้านอยู่ในเขตพื้นที่ป่า ถนนเข้าหมู่บ้านต้องผ่านป่าซึ่งอยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ การพัฒนาใด ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับปรุงเส้นทางถนนจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ต้องระมัดระวังเรื่องของการรुक้าทำลายป่า หน่วยงานราชการต่าง ๆ ในระดับจังหวัดและอำเภออาจให้ความสนใจน้อยกว่าพื้นที่อื่นเนื่องจากความยากลำบากในการเข้าถึง

ความต้องการของชุมชน ความต้องการที่สำคัญของชาวบ้านคือการพัฒนากระบวนการผลิตกาแฟให้มีคุณภาพ มีเครื่องมือหรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น เครื่องอบเมล็ดกาแฟ ต้องการให้มีการเสริมสร้างทักษะที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว เช่น การทำที่พักแบบโฮมสเตย์ หรือรีสอร์ท

กระบวนการศึกษาเพื่อสร้างกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาความยากจนเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจชุมชน คณะผู้ศึกษาวิจัยประสานผู้รู้และผู้ทำงานด้านการพัฒนาในพื้นที่ ประกอบกับการติดต่อกับผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อชี้แจงรายละเอียดของการศึกษาตามโครงการฯ และขอการสนับสนุนความร่วมมือในการศึกษาและสำรวจภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่ ขั้นตอนถัดมาคือการเข้าถึงพื้นที่ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ทำการนัดหมายกับผู้นำชุมชนในการจัดเตรียมผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) เพื่อการสนทนากลุ่มเฉพาะส่วนหนึ่งและประสานและจัดเตรียมสมาชิกของชุมชนประมาณชุมชนละ 30 รายเพื่อจัดเวทีประชาคมระดมความคิดเห็นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมภายในหมายถึงจุดแข็ง (strengths) และจุดอ่อน (weaknesses) ของชุมชน และสิ่งแวดล้อมภายนอกซึ่งหมายถึงโอกาส (opportunities) และภัยคุกคาม/อุปสรรค (threats) ในขั้นตอนนี้ได้มีการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้ศึกษาวิจัยและสมาชิกของชุมชน ทำให้ทราบบริบทของปัญหาซึ่งหมายรวมถึงสภาพของปัญหาและสาเหตุ ผลกระทบที่มีต่อชุมชน ศักยภาพและความพร้อมของชุมชนทั้งในด้านกายภาพและสังคม-วัฒนธรรม ขั้นตอนของการศึกษาวิจัยในลำดับถัดมาคือทำการวิเคราะห์ตัวแปรด้านสิ่งแวดล้อมภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วยเทคนิคการวิเคราะห์จุดแข็ง-จุดอ่อน-โอกาส-ภัยคุกคาม (SWOT Analysis) เพื่อใช้เป็นกรอบในการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ กลยุทธ์ที่กล่าวถึงนี้จะได้นำเสนอในลำดับถัดไป

กลยุทธ์การแก้ไขปัญหาความยากจนกรณีของพื้นที่ศึกษา

จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในซึ่งหมายถึงจุดแข็งและจุดอ่อนของพื้นที่ และสภาพแวดล้อมภายนอกซึ่งหมายถึงโอกาสและอุปสรรคหรือภัยคุกคามที่อาจมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่แล้ว การศึกษานี้ขอเสนอแนะกลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในพื้นที่ศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ กลยุทธ์ทั่วไปซึ่งหมายถึงกลยุทธ์ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ทุกพื้นที่ทั้งในเขตเมืองและในเขตชนบท และกลยุทธ์เฉพาะซึ่งหมายถึงกลยุทธ์ที่เสนอแนะเพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะพื้นที่

กลยุทธ์ทั่วไป

(1) กลยุทธ์การสร้างความตระหนักใน “วิถีพอเพียง” ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชากร การแก้ปัญหาความยากจนจะไม่มีโอกาสประสบความสำเร็จได้เลยถ้าประชาชนยังลุ่มหลงและมัวเมาในวัตถุมากเกินไปจนเกินความจำเป็นโดยไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งในวิถีของความพอประมาณ หน่วยงานและ/หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องซึ่งหมายรวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต. เทศบาล อบจ.) องค์กรบริหารราชการส่วนท้องถิ่น เช่น พัฒนาชุมชนอำเภอและจังหวัด พัฒนาสังคมและสวัสดิการอำเภอและจังหวัด ควรได้ทำความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในท้องถิ่นในการฝึกอบรมและฝึกปฏิบัติเพื่อสร้างความตระหนักเรื่องปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งหมายถึง การสร้างความรู้ ความเข้าใจในหลักของความพอประมาณ มีเหตุผล สร้างภูมิคุ้มกันสำหรับการดำรงชีวิตและพร้อมที่จะน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ ทั้งนี้ การสร้างความตระหนักควรแยกดำเนินการเป็นรายกรณีตามหลักการทรงงานของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ทรงมีพระราชดำริว่าแต่ละพื้นที่มีภูมิทางกายภาพและภูมิสังคมที่ต่างกัน การแก้ไขปัญหามิควรใช้รูปแบบหรือวิธีการเดียวกัน

(2) กลยุทธ์การค้นหาศักยภาพและความพร้อมของชุมชน ชุมชนโดยผู้นำชุมชนด้วยความร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทำการศึกษาค้นคว้า และค้นหาศักยภาพและความพร้อมของชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นศักยภาพและความพร้อมด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และศักยภาพและความพร้อมด้านสังคม กลยุทธ์นี้ให้ความสำคัญกับการหาปัจจัยที่เป็นจุดแข็งและโอกาสของชุมชนที่จะส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ในขณะที่เดียวกันก็ทำการศึกษาและค้นหาค้นคว้าปัจจัยที่เป็นจุดอ่อนและภัยคุกคามที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเพื่อจักได้หาแนวทางในการแก้ไข การดำเนินการตามกลยุทธ์นี้ต้องใช้วิธีการจัดเวทีประชาคมเพื่อระดมความคิด มิใช่เป็นการคิดหรือสั่งการ

มาจากส่วนกลาง การแก้ปัญหาเชิงพื้นที่ที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จเพราะการมองข้ามความสำคัญของพื้นที่ทั้งกายภาพและสังคม ในหลาย ๆ กรณีชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชนบทถูกมองว่าเป็นส่วนเกินของสังคมเสียด้วยซ้ำไป

- (3) **กลยุทธ์การเสริมสร้างทักษะและความรู้เพื่อการดำรงชีพ** เป้าหมายของกลยุทธ์นี้คือการแก้ปัญหาความยากจนที่ตัวคน (human poverty) ครอบคลุมที่ประชาชนยังขาดทักษะและความรู้ในการประกอบสัมมาชีพ ความยากจนจะเกิดขึ้นและคงอยู่กับเขาโดยตลอด การแก้ปัญหาที่ตัวคนคือการทำให้เขามีโอกาสเข้าถึงสวัสดิการแห่งรัฐ เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล และการสร้างเสริมคุณธรรมและจริยธรรม การเสริมสร้างทักษะและความรู้เพื่อการดำรงชีพสามารถทำได้ในสองลักษณะ คือ ให้ประชาชนเดินทางไปยังสถานบริการสวัสดิการแห่งรัฐ หรือให้หน่วยงานของรัฐไปให้บริการสวัสดิการแก่ประชาชนในพื้นที่ เป้าหมายของกลยุทธ์นี้มีใช้อยู่ที่ให้ประชาชนมีทักษะและความรู้เพื่อไปประกอบอาชีพหลัก แต่ต้องการให้ใช้ทักษะและความรู้ในส่วนนี้เป็นแหล่งหารายได้เสริมและเป็นแหล่งอาหารที่ประชาชนสามารถทำได้ในชุมชน เช่น ทักษะการทำอาหาร การทอผ้า การแกะสลักและจักสาน การปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ และช่างซ่อม เป็นต้น ทั้งนี้ การเสริมสร้างทักษะความรู้โดยหน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐต้องเน้นการฝึกปฏิบัติจริงมากกว่าการอบรมให้ความรู้เฉพาะภาคทฤษฎี และให้สามารถรับงานจากภายนอกมาทำที่บ้านหรือในชุมชนได้

กลยุทธ์เฉพาะ

ชุมชนบ้านโป่งแพก อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่

- (1) **กลยุทธ์สร้างความอึดท้องให้กับประชาชนในชุมชน** กรณีของชุมชนบ้านโป่งแพก อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นชุมชนที่สมาชิกทุกคนอพยพมาจากที่อื่น เข้ามาอยู่อาศัยโดยไม่มีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเอง การดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการทำงานที่สมาชิกในครอบครัวออกไปรับจ้างนอกชุมชนเป็นรายวัน มีรายได้ที่ไม่แน่นอน ส่งผลต่อความจำกัดในปัจจุบันพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร กลยุทธ์นี้มีเป้าหมายให้ชาวบ้านมีอาหารบริโภคที่เพียงพอเป็นเบื้องต้น เพื่อสุขภาพที่แข็งแรงจักได้ทำอาชีพอื่นได้ วิธีการคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกับหน่วยงานรัฐในระดับอำเภอ อบรมและส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เก็บของป่า และ/หรือกิจกรรมอื่น
- (2) **กลยุทธ์การพัฒนาแหล่งน้ำ** ชุมชนบ้านโป่งแพก เป็นชุมชนที่มีได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินและไม่ได้รับสวัสดิการใด ๆ จากรัฐ การจะให้พวกเขาสามารถดำรงชีพอยู่ได้ตามอัตภาพทางหนึ่ง คือ ต้องให้เขาอึดท้องตามกลยุทธ์ที่ 1 อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์ที่ 1 ดังกล่าวไม่สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้ถ้าไม่มีน้ำ กลยุทธ์นี้เสนอแนะให้หน่วยงานท้องถิ่น คือ อบต.ท่าเตื่อ ศึกษาและจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในรูปของบ่อหรืออ่างเก็บน้ำที่มีขนาดใหญ่พอที่จะเก็บกักน้ำไว้ใช้ในชุมชนได้ตลอดทั้งปี ทั้งนี้ มีได้หมายความว่าแหล่งน้ำที่พัฒนาให้ใช้ได้เฉพาะชุมชนบ้านโป่งแพกเท่านั้น หากชุมชนข้างเคียง

สามารถใช้ประโยชน์ร่วมด้วยได้ ก็ถือเป็นประโยชน์กับชุมชนโดยรวมของท้องถิ่น

ชุมชนบ้านป่าแพ่ง-คลองเงิน แขวงนครพิงค์ เทศบาลนครเชียงใหม่

- (1) **กลยุทธ์การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย** ประเด็นที่เป็นปัญหาของสมาชิกชุมชนบ้านป่าแพ่ง-คลองเงิน คือ ไม่มีที่ดินที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง อาศัยพื้นที่บริเวณริมคลองเงินสร้างบ้านแบบกึ่งถาวรเป็นที่อาศัย มีปัญหาทางกฎหมายกับเทศบาลนครเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยเพื่อให้เป็นหลักแหล่งที่แน่นอนซึ่งจะมีผลต่ออาชีพและการทำมาหากินด้วยจึงเป็นเป้าหมายที่สำคัญของกลยุทธ์นี้ วิธีการดำเนินการตามกลยุทธ์นี้เสนอแนะไว้ 2 แนวทาง คือ (1) เทศบาลจัดที่พักอาศัยคล้ายหรือเหมือนโครงการบ้านเอื้ออาทรที่ไม่ไกลจากตัวเมือง โดยให้สมาชิกชุมชนที่ร่วมโครงการสามารถผ่อนชำระได้โดยไม่เดือดร้อน หรือ (2) ปรับสภาพที่อยู่เดิมให้เป็นระเบียบ มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม โดยสมาชิกของชุมชนต้องร่วมมือกันกับเทศบาลนครเชียงใหม่ในการจัดการดูแลและรับผิดชอบค่าเช่าที่ตามสมควรตามที่เทศบาลกำหนด
- (2) **กลยุทธ์การพลิกวิกฤติเป็นโอกาส** สืบเนื่องจากกลยุทธ์ที่ 1 ที่กล่าวแล้วข้างต้น ชุมชนโดยสมาชิกในชุมชนต้องร่วมมือกันพัฒนาชุมชนด้วยความร่วมมือกับเทศบาลนครเชียงใหม่ และ/หรือองค์กรเอกชนในการใช้ศักยภาพของชุมชนทั้งคนและพื้นที่เป็นชุมชนต้นแบบการเรียนรู้ วิธีการดำเนินการต้องเริ่มต้นด้วยการจัดระเบียบที่พักอาศัย ปรับสภาพแวดล้อมและปรับภูมิทัศน์ให้ดูสวยงาม จากนั้นจึงพัฒนาคลองเงินให้มีความใสสะอาดสามารถปลูกพืชน้ำและเลี้ยงปลาได้ สร้างเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีทักษะและความรู้ในการให้บริการเพื่อตอบสนองการพัฒนาชุมชนด้วยโอกาสในชุมชนเมืองให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทแหล่งเรียนรู้ชุมชน

ชุมชนบ้านแม่อุ้มค้อหลวง อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

- (1) **กลยุทธ์การแปลงศักยภาพชุมชนให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนา** ชุมชนบ้านแม่อุ้มค้อหลวงจัดว่าเป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการพัฒนามากที่สุดทั้งศักยภาพด้านกายภาพและศักยภาพด้านสังคมเมื่อเปรียบเทียบกับอีก 3 ชุมชนที่กำหนดศึกษา ด้วยสภาพภูมิประเทศที่สวยงาม มีลำน้ำที่มีน้ำไหลผ่านตลอดปี สภาพอากาศที่บริสุทธิ์ตามธรรมชาติของพื้นที่สูง มีอาชีพที่ค่อนข้างแน่นอนคือการปลูกข้าว ไร่บริโภคและปลูกกาแฟไว้ขาย ประกอบกับสมาชิกของชุมชนซึ่งเป็นชนเผ่าที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ เป็นชุมชนที่มีความรักความสามัคคี มีเยาวชนที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีหลายคน ศักยภาพเหล่านี้ยังไม่ได้ถูกแปลงไปเป็นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาและการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนได้ดีเท่าที่ควร แนวทางการดำเนินการตามกลยุทธ์นี้คือ บุคลากรของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องร่วมกับบุคลากรของสถาบันอุดมศึกษาต้องเข้าไปสนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยงเพื่อการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ เช่น การรวมกลุ่มผู้ปลูกกาแฟในรูปของสหกรณ์ การสร้างเครื่องหมายการค้า (brand) กาแฟ การปลูกนางพญาเสือโคร่ง การเพิ่มทักษะการให้บริการ การใช้สื่อออนไลน์ในการประชาสัมพันธ์ เหล่านี้

คือตัวอย่างของการนำเอาศักยภาพของชุมชนที่มีมาแปลงหรือพัฒนาให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติได้จริง

- (2) **กลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนนวัตวิถี** ชุมชนบ้านแม่อุคหลวงมีศักยภาพพร้อมที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนนวัตวิถี ชุมชนมีผลิตภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวทางธรรมชาติคือ ภูมิประเทศที่สวยงาม มีอากาศที่บริสุทธิ์ มีวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้อย่างดี มีผลผลิตกาแฟที่สามารถนำมาเป็นสินค้าอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นได้ ชาวอยู่เฉพาะองค์ความรู้ในการจัดการและการบริหาร กลยุทธ์นี้เสนอว่าบุคลากรของมหาวิทยาลัยแม่โจ้และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ควรจะร่วมมือกันในด้านวิชาการและการฝึกปฏิบัติจริงให้กับสมาชิกในชุมชนโดยประสานความร่วมมือกับส่วนงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาบ้านแม่อุคหลวงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนนวัตวิถี เริ่มต้นด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชนนวัตวิถี ค้นและสำรวจศักยภาพชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวฯ การใช้ความรู้ความสามารถจากพลังเยาวชนที่มีการศึกษา การสร้างตราสินค้า การเสริมสร้างทักษะการบริการและการประชาสัมพันธ์ การจัดการร้านค้า การจัดที่พักแบบโฮมสเตย์ (homestay) และอื่น ๆ

ชุมชนบ้านโฮ่งกาด - ชุมชนหลังเทศบาล เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน

- (1) **กลยุทธ์การสร้างภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต** เนื่องจากประชาชนในชุมชนบ้านโฮ่งกาด-หลังเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนมีอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคง ทำให้มีรายได้ไม่แน่นอน กลยุทธ์การสร้างภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิตมีเจตนาที่จะให้ประชาชนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ มีเหตุอันเป็นอุปสรรค เช่น วิกฤติเศรษฐกิจ ภัยธรรมชาติที่ส่งผลให้นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวแม่ฮ่องสอนลดลง แนวทางในการดำเนินตามกลยุทธ์ดังกล่าวคือ ส่งเสริมให้สมาชิกของชุมชนรักการออม หลีกเลี่ยงการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น หลีกเลี่ยงอบายมุขทั้งหมด และเน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าการแข่งขันกัน มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาเขตแม่ฮ่องสอนต้องทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหลักในส่วนนี้
- (2) **กลยุทธ์พัฒนาทักษะและความรู้เฉพาะเพื่อเป็นอาชีพเสริม** เมืองแม่ฮ่องสอนอาจได้เปรียบเมืองอื่นหากพิจารณาในมิติของชีวิตความเป็นอยู่ที่มีความสงบเงียบ ไม่พลุกพล่านเหมือนเมืองใหญ่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม ในความได้เปรียบเมืองอื่น ๆ ดังกล่าว เมืองแม่ฮ่องสอนก็มีความเสียเปรียบเมืองอื่นอยู่เช่นกัน ความเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีฤดูกาลยาวนานเพียง 4 เดือนในหนึ่งปี อีก 8 เดือนไม่มีกิจกรรมหลักที่สามารถสร้างอาชีพและรายได้ให้กับประชาชนโดยเฉพาะชาวเมืองแม่ฮ่องสอนได้ การพัฒนาทักษะและความรู้เฉพาะเพื่อใช้ในการอาชีพเสริมจึงเป็นกลยุทธ์สำหรับการแก้ไขความยากจนของประชาชนในเมืองแม่ฮ่องสอน องค์การบริหารส่วนจังหวัดและเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนรวมตลอดจนหน่วยงานระดับจังหวัด เช่น จัดหางานจังหวัด พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัด พัฒนาชุมชนจังหวัด

เกษตรจังหวัด สถาบันอาชีวศึกษา และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาเขตแม่ฮ่องสอนต้องร่วมมือกันในการจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับสมาชิกในชุมชนตามกลุ่มความสนใจ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนสามารถเลือกประกอบอาชีพเสริมตามความถนัดและความสนใจ เช่น การเลี้ยงไก่แม่ฮ่องสอน การปลูกไม้ดอกไม้ประดับและพืชเมืองหนาว การทำผลิตภัณฑ์ชนเผ่า การทำเสื้อผ้าประจำถิ่น การเสริมทักษะการให้บริการที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว และการทำของที่ระลึกและของฝากประจำถิ่น เป็นต้น

บทวิเคราะห์และสรุป

ความสำเร็จของการแก้ปัญหาและการพัฒนาตามหลักการและแนวคิด “ศาสตร์พระราชา” เกิดขึ้นได้

เพราะ :

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดที่สามารถสร้างความสุขอย่างยั่งยืนให้เกิดได้จริงสำหรับผู้ที่ย่นนำไปปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะ“ศาสตร์พระราชา”มิใช่หลักการหรือแนวคิดแบบเพ้อฝันแต่เป็นหลักการและแนวคิดที่เกิดจากการศึกษา ค้นคว้า และทดลองบนพื้นฐานของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่สำคัญคือ ศาสตร์พระราชามิหลงลืมภูมิหลังเดิมของชุมชนและไม่ลุ่มหลงยินดีกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่บูรณาการสิ่งที่ดีและยังสามารถใช้ประโยชน์ได้ของภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ากับเทคโนโลยีสากลที่เห็นว่าเหมาะสม จนได้เป็นแนวทางปฏิบัติที่ดีที่สุด

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดที่ไม่มีความสลับซับซ้อน/เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ เป็นที่น่าสังเกตว่าในจำนวนโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกว่าสี่พันโครงการล้วนเป็นโครงการซึ่งรวมกันเป็นศาสตร์พระราชา เป็นโครงการที่สามารถน้อมนำไปปฏิบัติได้โดยง่ายเนื่องจากมีขั้นตอนที่ไม่สลับซับซ้อน ขั้นตอนการปฏิบัติได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างรอบคอบเหมาะสมจากการศึกษา ค้นคว้า และทดลองโดยในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นเวลาหลายสิบปี

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดที่ไม่เน้นการเปลี่ยนแปลงวิถีดั้งเดิมของท้องถิ่น เสน่ห์อย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นไปได้และการยอมรับในการน้อมนำไปสู่การปฏิบัติคือ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริให้ความสำคัญกับธรรมชาติความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมของท้องถิ่นเป็นหลัก ด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าวิถีชุมชนที่เป็นมาและเป็นอยู่เกิดจากการที่บรรพบุรุษของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้เรียนรู้และปรับตัวเข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้วอย่างเหมาะสม ดังนั้น การพัฒนาตามหลักการและแนวคิดศาสตร์พระราชาก็มุ่งเน้นเฉพาะการปรับกระบวนการให้เหมาะสมกับบริบทของภูมิกายภาพและภูมิสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดการพัฒนาที่เริ่มต้นจากระดับล่างคือครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นระดับสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด จากนั้นจึงขยายขอบข่ายการพัฒนาให้ใหญ่ขึ้นเมื่อการพัฒนาในระดับล่างประสบความสำเร็จแล้ว การพัฒนาจากระดับล่างซึ่งมีขนาดเล็กย่อมมีโอกาสประสบความสำเร็จมากกว่าการพัฒนาในระดับใหญ่ ถ้าจะมีความล้มเหลวจากการพัฒนา การเริ่มต้นจากระดับล่างย่อมได้รับผลกระทบน้อยกว่าการพัฒนาในระดับที่ใหญ่กว่า เข้าทำนอง“คิดใหญ่ แต่เริ่มต้นทำจากเล็ก ๆ ไปก่อน” (Think Globally, Act Locally)

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดที่ไม่เน้นการใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ความสำเร็จของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริภายใต้หลักการและแนวคิดศาสตร์พระราชานิยมการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยหายากและมีราคาแพง ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนาโดยใช้สิ่งที่มีในท้องถิ่นเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นเรื่องทักษะความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือแม้แต่วัสดุอุปกรณ์ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยอาจไม่เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่น ทรงเกรงว่าเมื่อแนะนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาแล้ว อาจจะไม่ทำให้การดำรงชีวิตของประชาชนดีขึ้นแต่กลับจะสร้างปัญหาหนี้สินและปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมาก็เป็นได้

- “ศาสตร์พระราชา” เป็นหลักการและแนวคิดที่มุ่งเน้นการสร้าง ความความสมดุล ความเป็นสังคมที่ยั่งยืน ซึ่งหมายถึงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่เป็นสุขอย่างต่อเนื่องยาวนานจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้เลย ถ้ากระบวนการพัฒนานั้นไม่คำนึงถึงหลักสมดุลของธรรมชาติ (Balance of Nature) การดำรงอยู่ได้ของสรรพสิ่งในระบบนิเวศโลก (Global ecosystems) ไม่ว่าจะมีความเล็กหรือใหญ่ขนาดไหนก็ตามอยู่ที่การทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบนิเวศคือสรรพสิ่งทั้งปวงเหล่านั้น ในระบบนิเวศใดก็ตามถ้ามีพืชทำหน้าที่เป็นผู้ผลิต มีสัตว์เป็นผู้บริโภค มีจุลชีวินทั้งหลายทำหน้าที่เป็นผู้ย่อยสลาย และมีองค์ประกอบทางกายภาพ สารเคมี และพลังงานทำหน้าที่สนับสนุน ระบบนิเวศนั้นจะมีความมั่นคงและยั่งยืน หลักการและแนวคิด “ศาสตร์พระราชา” ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่เน้นความสมดุลดังจะเห็นได้จากการที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงเน้นอยู่เสมอว่าในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ใด ๆ ก็ตามต้องพิจารณาและให้ความสำคัญกับภูมิกายภาพและภูมิสังคมของพื้นที่นั้น ๆ

บรรณานุกรม

มนัส สุวรรณ (2549). “ชนบทกับปัญหาความยากจน: มุมมองเชิงนิเวศวิทยาชุมชน”, วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ปีที่ 31 ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2549, หน้า1137-1149.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2561). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2560. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545). เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาประจำปี 2545 เรื่อง “ความอยู่ดีมีสุขของคนไทย : 5 ปีหลังวิกฤติเศรษฐกิจ”, วันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน 2545 ณ ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้าอิมแพค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี.

ธนพล สราญจิตร (2558). “ปัญหาความยากจนในสังคมไทย” ใน วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 ประจำเดือน พฤษภาคม-สิงหาคม 2558.

ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์ (2546). ยุทธศาสตร์สร้างสรรคพลังแผ่นดินเพื่อการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนัก-

พิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

“แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน”, สืบค้นจาก <http://prdnorthnorth.in.th/problem-poor/stripes.htm>

เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2562.

“แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน”, สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org> เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2562.